

НІЖИНСЬКА СТАРОВИНА

НАШІ ВИДАТНІ ЗЕМЛЯКИ

ІВАН ГЕОРГІЙОВИЧ СПАСЬКИЙ (1904-1990)

Від упорядників

В минулому 2004 році виповнилося 100 років від дня народження Івана Георгійовича Спаського, відомого вченого-нумізмата, одного з організаторів Ніжинського окружного історичного музею, невтомного красзнавця, археолога та мистецтвознавця, згодом - беззмінного хранителя фондів відділу нумізматики Державного Ермітажу у Санкт-Петербурзі. Віддаючи шану нашому славетному землякові, редакція "Ніжинської старовини" пропонує до уваги читачів підбірку матеріалів, присвячених його світлій пам'яті.

Іван Георгійович Спаський народився 24 лютого (8 березня) 1904 року в місті Ніжині, в родині місцевого священика. Його батько Георгій Спаський був настоятелем ніжинського Миколаївського собору і користувався заслуженою повагою серед ніжинців. Людина надзвичайно високої культури, отець Георгій Спаський виховував своїх дітей у краєвих традиціях старої інтелігенції, прищеплював їм високу духовність, щире любов до минулого та культури рідного народу. Неабиякі педагогічні здібності священика були визнані і громадськістю Ніжина: у 1895 р. його запросили на посаду заочного вчителя до Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька.

Постать батька назавжди залишилась для дітей яскравим прикладом сумлінного виконання своїх обов'язків та громадянської мужності.

Надзвичайно великого розголосу в Ніжині набув сміливий вчинок протоієрея Георгія Спаського під час одного з найдраматичніших періодів громадянської війни. Влітку 1919 року, коли до Ніжина вдерлися деморалізовані загони денікінської армії, в місті спалахнув жорстокий єврейський погром, під час якого загинуло близько 200

чоловік. У той час, коли на вулицях чинилися жахливі насильства, отець Георгій проявив справжнє християнське милосердя і сховав у своєму будинку 30 єврейських родин. Коли ж розлютовані п'яні погромники намагалися увірватися до будинку, в дверях їх зупинив старенький священик. Отець Георгій тихо, але впевнено промовив, що вбивці увійдуть в дім тільки через його труп. І трапилося диво: погромники відступили...

Самовідданість ніжинського священика була визнана навіть запеклими безбожниками. І коли у червні 1921 року ніжинці проводжали Георгія Спаського в останню путь, навіть газета місцевих більшовиків "Червоне село" вмістила зворушливий некролог, який закінчувався такими словами: "І незалежно від сану, що його носив покійний, кожний, хто його знав, щиро повторить слова напису на одному з вінків від євреїв: вічна пам'ять поборнику справедливості, захиснику пригноблених".

Подружжя Спаських прагнуло дати своїм дітям фундаментальну гуманітарну освіту. У 1914 році Іван Спаський став учнем ніжинської класичної гімназії, що діяла при історико-філологічному інституті. Учбовий процес в гімназії мав чимало спільного з інститутом. Світогляд учнів формувався під впливом таких яскравих педагогів, якими були директор І.Козловський, професори: грецької мови І.В.Добіаш, історії М.М.Бережков, літератури В.І.Резанов та інші.

Діти Спаських добре засвоїли батьківську науку. Під час Першої світової війни старша донька Євгенія працювала сестрою милосердя у шпиталі для поранених вояків, здобула вищу освіту у Петербурзі, а після революції стала науковим співробітником Київського сільськогосподарського (етнографічного) музею. У 1925-27 рр. Євгенія Спаська приклала багато зусиль до збирання та вивчення етнографічних матеріалів на теренах Чернігівщини та Полтавщини, зокрема - про гончарство та золотарство в Ніжині. Зацікавився музейно-збиральницькою роботою й Іван Спаський. Невдовзі ця цікавість перетворилася на полум'яну пристрасть, стала справою усього життя.

У 1921 р. І.Г.Спаський успішно закінчив радянську школу, на яку було перетворено класичну гімназію, і вступив до Ніжинського інституту народної освіти (ІНО). Це був нелегкий час. І хоча безглузда політика більшовиків змінилася "відлигою" непу, матеріальне становище студентів було дуже важким. Можна лише дивуватися, з якою справді героїчною наполегливістю вони продовжували штурмувати наукові височини.

В цей час надзвичайно велику роль в науково-дослідницькій та педагогічній роботі колективу Інституту відіграла справжня перлина інституту - Фундаментальна бібліотека. Зі сцени актового залу навчального закладу линули чудові українські пісні у виконанні Інститутського хору, яким керував відданий ентузіаст Ф.Д.Проценко. Студентський любительський театр ставив справжні опери. В цю атмосферу творчої діяльності з головою поринув і студент Іван Спаський, котрий власноруч виготовляв ескізи ефектних декорацій та освітлення до вистави "Запорожець за Дунаєм". Все це відіграло важливу роль у формуванні майбутнього вченого. Пізніше, у 1970 р., відповідаючи на запитання анкети "Чим Вам запам'ятався Інститут?", Іван Георгійович відзначив: "Гарна гуманітарна підготовка, пречудова бібліотека, прекрасний хор під керівництвом Ф.Д.Проценка".

Ваня Спаський з мамою, 1911 р.

Протоіерей Георгій Спаський

Ваня Спаський з сестрою Євгенією. 1914 р.

Ліворуч – Ваня Спаський (на руках у няні).
Поруч – брат Вася. 1905 р.

Іван Спаський – студент Ніжинського ІНО

Ще учнем старших класів школи Іван Георгійович Спаський прилучається до музейної роботи, бере участь в діяльності архівно-музейної секції при Ніжинському відділі народної освіти, якою керував талановитий педагог О.С.Грузинський. Це захоплення супроводжувало Спаського і протягом усього періоду навчання. У 1925 р. випускнику Інституту Івану Спаському було видано довідку за підписом ректора, в якій, зокрема, відзначалось: "Сумлінно працював в напрямку музейної та історико-філологічної справи, проявив власну ініціативу в описуванні, зберіганні та дослідженні різноманітних пам'яток старовини на Ніжинщині, і особливо - в галузі народного мистецтва. Перед закінченням

курсу він обрав собі тему проектної роботи "Організація шкільного музею".

1925 рік став знаменним у житті молодого вченого. Видатні педагоги В.І.Резанов та О.С.Грузинський високо відзначили здібності свого вихованця. За їх поданням Вчена Рада Інституту вирішує направити І.Г.Спаського на подальше навчання до Ленінградського університету.

У 1928 р., закінчивши Інститут мовознавства та матеріальної культури при Ленінградському університеті, І.Г.Спаський повертається до Ніжина, де в цей час створюється Окружний Історичний музей. Він бере активну участь у складанні та впорядкуванні музейної колекції, а згодом - стає першим штатним завідувачем музею.

Відкриття Ніжинського окружного Історичного музею співпало з періодом "українізації" і було видатним явищем в духовному житті Ніжина. В основу експозиції було покладено унікальну нумізматичну колекцію, збірку картин з Лицею князя Безбородька, зібрання оригінальних рукописів М.В.Гоголя, що належали Історико-філологічному Інституту. Згодом колекція поповнилася іншими цікавими музейними речами. Величезну кількість експонатів етнографічного та археологічного характеру власноручно зібрав І.Г.Спаський. Любов до своєї справи та гарні організаторські здібності молодого завідуючого, котрий, до речі, був і єдиним штатним працівником з мізерним окладом в 39 карбованців, перетворили музей на справжній осередок культури.

На посаді завідуючого Ніжинського окружного музею І.Г.Спаський працював до 1930 р., коли його переведено науковим співробітником до Харківського археологічного Інституту. В цей час він у складі археологічної експедиції досліджує Донецьке городище, вивчає стародавні пам'ятки в зоні Дніпробуду. У 1932 р. І.Г.Спаського запрошують працювати до відділу нумізматики Державного Ермітажу в Ленінграді.

Але наближалися страшні часи сталініцини. Хвиля жорстоких репресій проти інтелігенції прокотилася по країні. Заарештували та відправили на заслання до

Казахстану старшу сестру Євгенію Спаську. У січні 1934 року за сфабрикованим безглуздим доносом заарештували 30-літнього вченого Івана Спаського. Сталінські опричники з Лубянки, стряпаючи чергову "слідчу справу", відзначилися параноїдальною за розмахом фантазією. Як люб'язно повідомила в одному з листів до авторів публікації донька І.Г.Спаського Лада Іванівна Вуїч, її батька звинуватили у приналежності до фашистської "Руської національної партії", що буцімто діяла в стінах Ермітажу. "Суть "криміналу" полягала у тому, що Іван Георгійович брав участь у переправленні "партії зброї" для української філії цієї організації під виглядом створення тимчасової виставки середньовічної холодної зброї у Харківському Історико-художньому музеї. Доля та наукова кар'єра молодого талановитого вченого була перекреслена одним розчерком пера. Слідство, допити, вирок, безсонні ночі у камері, заслання у далекому Казахстані - все промайнуло, наче дурний сон...

Лиха доля не обминула й улюблене дітище Івана Георгійовича - Ніжинський музей. Репресії проти української інтелігенції охопили цілі кафедри, інститути, науково-дослідні установи... У 1934 р. за наказом наркома освіти УРСР В.Затонського Ніжинський окружний історичний музей було закрито, а його безцінні колекції пограбовано та розпорошено. Мотивація була звичайною для тих часів: зміст музейної експозиції визнали "насиченим націоналістичною та шовіністичною пропагандою".

Звільнився Іван Георгійович Спаський у 1938 р. Тривалий час перебував на раптовими заробітками, бо колишнього "політичного злочинця" на роботу за фахом не брали. З великими труднощами вдалося влаштуватися театральним художником у місті Череповці (ось коли знадобилися навички роботи у студентському театрі). З перших днів війни І.Г.Спаський воював на Північному Фронті, був поранений, нагороджений медалями. Після війни, у 1946 р., повернувся до Ленінграду. З великими перешкодами, завдяки заступництву відомого вченого-сходознавця І.А.Орбелі, тодішнього директора Ермітажу, Іван Георгійович знову влаштувався на роботу до відділу нумізматики.

Молодому вченому все прийшлося починати спочатку. У 1948 р. він успішно захищає кандидатську дисертацію, а вже за "хрущовської відлиги" - докторську. З того часу І.Г.Спаський стає провідним фахівцем в галузі руської монетної системи X-XVII століть. У грудні 1956 р. військовий трибунал переглядає його справу і припиняє її за відсутністю складу злочину. А у 1964 р., у зв'язку з 60-річчям, І.Г.Спаського нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В цей час Іван Георгійович плідно працює над упорядкуванням каталогу та створенням стаціонарної експозиції з історії російських дореволюційних нагород. З під пера видатного вченого виходить чимало наукових статей та монографій, серед яких особливий інтерес становлять такі, як "Дукачі та дукати України" (за матеріалами, зібраними на Ніжинщині у 1920-х рр.), "Русская монетная система", "К 1000-летию русской монетной чеканки" (остання, написана у співавторстві з М.П.Сотниковою, присвячена монетам часів Київської Русі і, незважаючи на дещо спірне застосування терміну "російська" до монетної системи Києво-Руської доби, є водночас найповнішим дослідженням відомого Ніжинського скарбу давньоруських

срібників початку XI ст., знайденого у 1852 р. на передмісті Ніжина Магерках). Беззмінно, до виходу на пенсію, працював І.Г.Спаський старшим науковим співробітником відділу нумізматики Ермітажу. Його учні й досі продовжують розробляти започатковані дослідником проблеми. А в душі Іван Георгійович так само залишався вірним сином Ніжина, дбайливо збирав та зберігав краєзнавчі матеріали, щедро ділився ними з Ніжинським краєзнавчим музеєм, при нагоді відвідуючи місто свого дитинства та юності.

Але важкі роки випробувань наклали свій відбиток на долю та здоров'я вченого. 4 листопада 1990 року з Петербурга надійшла гірка звістка про передчасну смерть Івана Георгійовича Спаського.

Сьогодні ми пропонуємо до уваги наших читачів два матеріали, що належать перу Івана Георгійовича Спаського. Це історичний нарис про Ніжин та його старожитності, написаний у 1927 році, та чернеткова записка "Ніжинські кам'яниці", що містить опис найдавніших цивільних будівель Ніжина. На жаль, значна частина ніжинських кам'яниць XVIII-XIX ст., що їх згадує І.Г.Спаський, на сьогодні є втраченими. Матеріали уперше друкуються мовою оригіналу за машинописами, що зберігаються в Науковому архіві Ніжинського краєзнавчого музею. Упорядники висловлюють щире подяку колезі І.Г.Спаського по Ермітажу М.П.Сотниковій за надані фотоматеріали з особистого архіву вченого.

Иван Георгиевич Спасский

НЕЖИН

Окружной город Нежин с населением в 37.345 чел. (в 1926 г.) расположен у пересечения М(осковско)-К(иевско)-В(оронежской) жд. с линией Новобелица – Прилуки, на низких берегах пересохшей речки Остер, заключенной в черте города в узкий канал. На левом берегу лежит старая часть города и нынешний центр его. Здесь находится большинство учреждений. Окружной Исполком, почта, местные отделения банков, новая электростанция, водопровод, табачная фабрика, перерабатывающая в махорку часть местного сырья, типография, редакция газеты “Новое село”, столовая ЦРК, агротехническая и акушерская профшколы, клубы, кинематограф, летний театр, стоящий в глубине Шевченкового сада (зимнего театра в городе нет). Здесь же расположена и огромная рыночная площадь с тюрьмой в центре и густо обставленная со всех сторон церквами, которых здесь на редкость много: только в этом районе их 12, остальные виднеются несколько дальше. От площади берет начало главная улица – Гоголевская. Дальше от центра и ближе к вокзалу находится пивоварный завод и строится новый обозный завод, рассчитанный на выпуск 12 000 ходов в год. Вблизи самого вокзала – маслозавод и недавно построенный засолочный пункт “Червоний жовтень”, ежегодно отправляющий из Ніжина сотні вагонів небезизвестных нежинских огурцов. Часть продукции его экспортируется за границу. На правом берегу реки (называемом Новым местом), соединенным с городом четырьмя деревянными мостами, простирается обширное болото, в летнюю пору зарастающее